БІДНОЎ АДАМ ЗЕРНІКАЎ

1933

II. 419.358

ПРОФ. В. БІДНОВ.

АДАМ ЗЕРНИКАВ

і

його догматичні трактати.

ВИДАВНИЦТВО „ΕΛΠΙΣ".
WARSZAWA (4), ZYGMUNTOWSA 13.

ВАРШАВА.
Друкарня Синодальна.
1934.

Biblioteka Narodowa
Warszawa
30001005419173

BIBLJOTEKA
Państwowego Internatu
dla
STUDENTÓW TEOLOGJI PRAWOSŁAWNEJ
Uniwersytetu [illegible]

№ 1933

BIBLIOTEKA NARODOWA BN

II.419.358

St. 2.

ПРОФ. В. БІДНОВ.

Адам Зерникав і його догматичні трактати.

Серед православних богословів другої половини XVII ст. найбільш визначним являється Адам Зерникав, автор знаменитого твору—девятнадцати трактатів „De processione Spiritus Sancti a solo Patre“. Головним джерелом відомостей про його життя та діяльність єсть ті власноручно ним писані автобіографичні замітки, які, після 80-ти літ од смерти Адама Зерникава, було знайдено в бібліотеці Київо-Софійського митрополитального дома, й які видавець трактатів Зерникава в 1774 р. використав для біографії нашого богослова. На жаль, ці автобіографичні замітки, як свідчить згаданий видавець, були не докінчені й в де-якіх місцях, під впливом часу, попсовані настільки, що й прочитати не можна. Та друковане життя незовсім відповідає оригиналові. Видавець не дав того, що трудно було прочитати, а, крім того, навмисно викинув ті уступи, де Адам Зерникав говорив „про події, що не мали загальної цікавости“ [1]). Редакторська рука видавця, значить, вільно роспоряжалася текстом автобіографії й викидала все, що не подобалося їй! Варварство, яке дозволяють собі й де-які видавці нашого часу... Таким неповним текстом життя Зерникава користувалися ті, що писали про Адама Зерникава, як то: Митрополит Евгеній Болховитинов († 1837 р.) в своєму „Историческомъ словарѣ духовныхъ писателей“, Архиєпископ Филарет Гумилевський [2]), Ол. Родоський [3]) та автор статті „Зерникава Адам“ в „Православной Богословской Энциклопедіи“ А. Лопухина [4]).

В половині XIX ст., підчас перевірки бібліотеки Київо-Софійського собора, серед рукописних памьятників, знайде-

1) Російський переклад Б. Давидовича, т. I, стр. 3.

2) „Исторія Русской Церкви“, ч. IV (Черниговъ, 1862), стр. 97-99. —„Обзоръ русской духовной литературы“ (Харьковъ, 1859), стр. 293-294.

3) Родосскій, А., Описаніе 432-хъ рукописей, принадлежащихъ С.-Петербургской Академіи, СПБ. 1894, № 146, стр. 174 і 177.

4) Томъ V, СПБ., 1904, колл. 693-695.

но було писаний кількома руками сшиток, в якому містилася автобіографія Адама Зерникава, чи правдивійше — зроблений ним самим опис свого життя та подорожів. Тільки це був не оригинал, а копія, зроблена з останнього настільки точно, що навіть зоставлено прогалини на місцях, де, під впливом часу, вже неможливо було прочитати оригинала. Сшиток, в четверту долю аркуша, має текст на 37 1/4 стор. і на початку трохи зіпсований [5]). Текст містить оповідання Адама Зерникава про себе самого від народження до 21-го вересня 1683 р. В третьому томі „Трудовъ Кіевской Духовной Академіи" за 1860 р. (стор. 175-204) передано зміст згаданого рукопису в російському перекладі. Частину подано в скороченню, частина ж з оповіданням про побут Зерникава на Україні—в повному перекладі на російську мову (стор. 185-200). Завдяки цьому єсть можливість подати біографичні відомости про Адама Зерникава повніше, ніж знаходимо їх в кенігсбергському виданню трактатів Зерникава.

Адам Зернакав народився 18 вересня 1652 р. в Кенігсберзі. Батько його, Христіан Зерникав, переселився до Кенігсберга з Голштінії й що до професії був золотарем; мати його Марія була дочкою теж золотаря, на прозвіще Тамм. З того вже видно, що батьки нашого вченого належали до заможних міщанських родин Кенігсберга. Підтвердженням цьому служить і довголітнє мандрування Адама Зерникава по ріжних культурних осередках західньої Європи. Самі належучи до лютеранства, батьки виховували сина в лютеранському дусі; разом з тим вони дбали про його шкільну освіту, інтерес до якої настільки прищепили своєму Адамові, що той, зоставшися в 1666 р. круглим сиротою, сам вже дбав про свою освіту. 1669 року він вступив до Кенігсбергського університету (т. зв. Альбертової Академії), де слухав філософію та богословіє. Останнім його зацікавили професорі Дрейер і Седлер, що користалися великою повагою й в своїх теологичних поглядах настільки „росходилися й з Лютером, і з иншими західними визнаннями, що, здавалося, проповідували якусь нову форму релігії". Під впливом згаданих професорів у Зерникава зародився скептицизм що-до лютеранства. Лютер для нього не мав вже авторитета, й він

---

[5]) „Труды Кіевской Духовной Академіи", 1860 р., кн. III, 174.

шукає істини у Вселенській Церкві, в Отців Церкви та постановах Соборів. Як раз у цей час Зерникав прочитав видане в Гельмштадті „визнання Східної Церкви“ Митрофана Критопула, й це визнання викликало в ньому симпатії до Східньої Церкви.

Пробувши чотирі роки в Кенігсбергському Університеті, Адам Зерникав в травні 1673 р. (через Гданськ, Штетін, Берлін, Вітенберг, Лейпціг) направляється до Ієни й тут один рік студіює римське право. Тут же він задавався питанням про вибір для себе спеціальности й роду життя та діяльности. На нього зробило сильне враження зауваження одного коментатора на книжку Бекєгорна „De imperio Romano“ такого рода: „багато значить, вийшовши з літ юнацтва, вибрати собі для життя місце; і найліпше вибірати в чужих країнах, де часто швидче буває в пошані те, на що в рідному краї й уваги не звертають,—де ти через те своїм знанням досягнеш більшої поваги та богатства“.

Під впливом ціх слів і за прикладом инших німців, Зерникав рішив місцем своєї діяльности вибрати далеку Московщину, яка тоді закликала до себе учених та техників. Разом з тим він старається ознайомитися з країною своєї будущої діяльности й читає все, що давало відомости про віру та звичаї московитів. Не обмежуючися студіюванням римського права, Зерникав переходить і до „политики“, себ-то до наук політичних, а разом з тим учить геометрію, астрономію, військову архитектуру й астрологію. І все таки інтереси духовно-релігійні його захоплюють найбільше; він постійно читає твори Отців Церкви та „Книги Соборів“, себ-то Acta Conciliorum. В них Зерникав шукав відповіді на ті питання, що найбільш його цікавили, а серед них найголовнішими були походження Св. Духа, форма відправи таїнства охрещення (окроплення чи погруження) й причастя немовлят. Захоплений такими питаннями Зерникав, після трьохлітнього перебування в Ієні, мандрує до Оксфорда, в Англію, бібліотека якого тоді славилась багатими збірками святоотецьких творів. До Англії він думав попасти через Гамбург. Військові події, бурі на морі та грошові справи задержали кільки місяців Зерникава в Гамбурзі; в той час він працював у Гамбургській бібліотеці. Звідци він мусив їхати в Голандію, одвідав тут Амстердам, Гагу, Лейден,

і 18 квітня 1677 р. вже був на англійській території. Одразу він направився в Оксфорд і тут на протязі трьох місяців щодня відвідував знамениту Бодлеанську бібліотеку, де перечитав потрібних для нього Отців Церкви, видання Соборних Актів, старохристіанських церковних істориків та західних богословів, що виступали проти східних. Студії в Бодлеанській бібліотеці переконали Зерникава в тому, що істина знаходиться в Церкві Східній, і він рішив стати православним християнином. „Ліпше бути серед православних послідним рабом",—писав Зерникав, „а ніж після цього жити десь інде, хоч би й на найвизначнійшому становищі". Тоді ж він вирішив ніколи не вертатися до свого рідного міста, серед яких би лихих умов не довелося йому жити. Такі наслідки для Зерникава мала його подорож до Оксфорда. В другій половині липня 1677 р. Зерникав переїхав до Кембриджа, де перші шість тижнів переписував свої богословські трактати, а потім оддав свій час місцевим бібліотекам, працюючи в области богословія та инших наук. З Кембриджа в кінці грудня переїхав до Лондона й пробув тут півроку. За той час він продовжував свою наукову діяльність, одвідував бібліотеку Каттонанської колегії, виправляв свої богословські трактати, вчив англійську мову, а потім перейшов і до французської, бо збірався відвідати й Францію. На початку липня 1678 року бачимо Адама Зерникава в Парижі. Без малого рік він пробув в Парижі, віддаючи свій час та сили удосконаленню в французській мові, военній архитектурі та військових науках, якими тоді саме славилася Франція; перечитував і куповав новійшу спеціальну літературу, писав, доповнював і виправляв свої політичні коментарії. Богословію тоді він мало оддавав часу; часом тільки досліджував Апокаліпсис і знайшов в ньому „точне пророцтво про турецьку тиранію". До того він додав ще італійську мову, яку вчив як тому, що вона вживалася при дворах та в науці, так і тому, що збірався відвідати ще й Італію. Останню він хотів одвідати не стільки в наукових цілях, скільки в практичних. Він сподівався там знайти когось з східних (греків), хто б міг рекомендовати його московському правительству, або знайти московське посольство й під якимсь приводом пристати до нього. Перед своїм виїздом з Парижу Зерникав ще раз огля-

нув Версаль, резіденцію короля-сонця — Людовика XIV.

Покинувши 3 червня 1679 р. Париж, Зерникав через Ліон направився в Італію; тут він одвідав Турин, Милан, Болонью, Ферару, Венецію, Падую й знову Венецію. Ніде він не зустрів а ні цікавих для нього греків, а ні московського посольства. За те Зерникав тут вчився італійській мові, читав нові книжки в области військової техники, перероблював і доповнював свої трактати, присвячені військовим справам, і закончив трактат про знищення турецької тіранії. В другій половині серпня рішив їхати до Відня, щоб там застать московське посольство, та замісць Відня поїхав до Інсбрука, а звідти через Авсбург до Праги (бо в Відні лютовала пошесть, од якої багато людей тікало з Відня). Тепер в нього виникла думка їхати до Польщі, бо та була сусідкою Московської держави, й звідти, на думку Зерникава, легче буде перебратися до Москви. Тому-то він з Праги поїхав до Вратіслава (Бреслава), а далі через Ченстохову до Варшави, куди й прибув 27 жовтня 1679 р. У Варшаві наш учений мандрівник познайомився з якимсь литовцем, що виїздив до Вільна й запропонував Зерникаву їхати разом з ним. Можливість зустрінути в Вільні московських купців та познайомитися з визнавцями „стародавньої“ (себ-то православної) віри потягла його до Вільна. Живучи в свого нового знайомця, згаданого вище литвина, Зерникав читав богословські та инші книги й робив з них виписки та знайомився з православними священниками; від одного з них він достав рекомендательний лист до Чернигівського Архиєпископа. Таким чином, замісць Москви, Адам Зерникав їде на Україну. 16 квітня ст. ст., в пятницю на Великодньому Тижні 1680 р.[6]) Зерникав покинув Вільно й направився до Чернигова.

Імени Чернигівського Архиепископа, до якого Адам Зерникав мав рекомендательного листа, він в своїх записках не називає, хоч називає його „мужем великої вчености та чеснот“. Це був знаменитий Лазарь Баранович, що мало не сорок літ (1657-1693) займав Чернигівську катедру. Архиєпископ звернув увагу на визначну для того часу ерудіцію Зерникава, хвалив його намір їхати до Москви, тільки ра-

6) В 1680 р. Православна Пасха була 11 квітня.

див спершу вивчити „языкъ русскій“. З огляду на знайомство Зерникава з воєнними науками, Баранович рекомендував йому обовьязково побувати в гетьмана Івана Самойловича, бо й тут для Зерникава могло одкритися широке поле діяльности, для більшого ж успіху в службі серед козаків радив прийняти православну віру. Де-який час Зерникав жив в архирейському домі, й з доручення Лазаря Барановича, написав своє визнання віри, в якому спростував „усі лютеранські догмати“, розібрав працю Ціховського про походження Св. Духа, доповнив трактати про антихриста (розібрав погляди Корнелія a lapide) та про охрещення. Крім того, написав, „що потрібно було, про табори та кріпости“, й учив славянську мову, роблячи виписки з славянських словників. Архиєпископ Лазарь Баранович прийняв Адама Зерникава в лоно Православної Церкви через миропомазаніе, в храмі Свв. князів „російських“ Романа та Давида (себ-то Бориса та Гліба). Оповідаючи про цей важний акт в його життю, Адам Зерникав підкреслює те, що Баранович не погружав його „непогруженого“ (т. е. не повторяв над ним охрещення, визнав силу лютеранського охрещення), й що сам він читав Символ Віри не по-славянському, а по-латинському. Незабаром після вступу до Православної Церкви для Зерникава явилася нагода попасти в Москву. Баранович висилав до Москви цареві Федорові Олексійовичу свою книгу „Мечъ духовный“, присвячену цареві й оздоблену „родословним древом“ царським. Книгу віз спеціальний посланець Лазарів з немалою урочистостію. З ним міг поїхати й Зерникав. На цей раз він не поїхав, бо йому хотілося відвідати спершу Київ, поклонитися св. мощам і порозмовляти з Київво-Печерським Архимандритом, про ученість та людськість якого багато чув Зерникав. 27 жовтня він вже був у Київі й відвідав печері лаврські. Архимандрит прийняв Зерникава дуже добре й благословив його св. хрестом з мощами. Для нього Зерникав переписав де-що з своїх праць. 9-го листопада Зерникав знову був в Чернигові, а перед Різдвом, за згодою Лазаря Барановича, разом з ігуменом Крупицького монастиря (очевидно, Феодосієм Гугуревичем) [7]) поїхав до Батурина, щоб там одговітися в мона-

7) Феодосій Гугуревич був ігуменом Крупицького, в Батурині, монастиря в 1671-1681 рр. (Филаретъ, Истор.-Статистич. описаніе Чер-

стирі й представитися гетьманові Іванові Самойловичу. В Крупицькому Миколаївському монастирі, в Батурині, Зерникав вперше сповідався (в згаданого вже ігумена) й причастився по православному в день Різдва Христового. Тут же, в Батурині, на нього звернув свою увагу гетьман Самойлович. Зацікавлений знанням Адама Зерникава, гетьман став умовляти його, щоб не їхав до Москви, а остався при ньому в Батурині, як людина, потрібна для нього. Спершу Зерникав не погодився на пропозіцію гетьмана, потім, коли йому сказали, що гетьман його не пустить, вирішив залишитися на Україні. В своїх автобіографичних записках Зерникав росповідає про ті мотиви, які довели його до рішення відмовитися від подорожи до Москви. Коли гетьман не хоче його відпустити від себе, то й Архиєпископ Лазарь Баранович не дасть йому згоди на виїзд до Москви. Служачи на Україні, він може зробити те саме, що й в Москві, тим паче, що не знає Московської мови та звичаїв, не має там звязків і підтримки з боку впливових людей, а меж тим „нарід козацький не тільки являється союзником московитів, а й вороже ставиться до римлян, та й самі московити слухають порад запорожського гетьмана". Далі, як би трапилося йому, Зерникавові, „якесь лихо, то патронами й заступниками його були б Чернигівський Архиєпископ або Печерській Архимандрит, які мали велике значіння для гетьмана та тутешніх значних людей". Заслуги його перед Україною будуть відомі через гетьмана й в Москві. От же, здавалося Зерникавові, можно було зостатися й на Україні, а тому він заявив Самойловичу, що згожується вступити до нього на службу. Гетьман був дуже задоволений згодою Зерникава, дякував і обіцяв йому свою ласку. Після цього Зерникав поїхав до Чернигова (гетьман дав йому на дорогу 30 талерів). Лазарь Баранович благословив його на службу гетьманові й дав йому до Самойловича свій рекомендательний лист. 4 січня 1681 р. Адам Зерникав вже передав гетьманові лист Чернигівського Архиєпископа, й з того дня

ниговской епархіи, кн. III, 283-84). Вказівку на його службу в инших монастирях знаходимо в Св. Димитрія Ростовського („Сочиненія", ч. I, Кіевъ, 1869, стр. 451-452). Вмер він 25 грудня 1690 р. Не зовсім вигідні для Гугуревича відомости можна знайти в „Описаніи Старой Малороссіи" О. Лазаревського (Т. II, ст. 153-156).

Зерникав віддав себе „під протекцію" гетьмана й роспочав у нього свою службу. Зараз же дістав від гетьмана помешкання й харчове втримання. Що до грошей, то вони йшли не в певній якійсь кількости, а в міру потреби, себ-то тоді й стільки, скільки давав Самойлович з ласкі своєї.

В своїх записках наш учений занотовує, коли й скільки він доставав од гетьмана талярів, флоринів або злотих. Так, 16 січня 1681 р. дістав од гетьмана 50 флоринів, 28-го —5, 4-го лютого—6 на пиво, 7-го—4 талярі на рибу, бо наступав піст, 9-го березня 10 флоринів на шаблю й 40 флоринів на одежу, а 13-го десять флоринів на додатки до одежі". Або—„19-29 (вересня) дано мені 15 флоринів, 8-18 листопада знову 15, а 30-го—верхню й нижню одежу, й поправлено стару". Такого рода нотаток зустрічаємо немало. Гетьман не тільки сам давав гроші Зерникавові, а наказував і де-яким полковникам робити те саме. Так, в грудні 1682 року, коли Зерникавові була потрібна тепла одежа, гетьман послав його до Стародубського полковника [8]). Зерникав поїхав до Стародуба, а звідти до Почара й там дістав сто флоринів та на одежу сукна. Підчас цеї подорожі він одвідав і Спасо-Преображенській монастирь в Новгороді-Сіверському.

В 1680 р., коли Адам Зерникав прибув на Україну, Москва, а разом з нею й Гетьманщина, чи лівобережна Україна, знаходилися в стані війни з Туреччиною та Кримом. Татарські загони що-року нападали на Українську територію, а тому гетьманські полки та Московське військо мусили ставити перешкоди татарським нападам. Правда, зимою 1680-81 р.р. Московський посол В. М. Тяпкин в Бахчасараї вів переговори з татарами. Та наслідки ціх переговорів були ще невідомі, а тому гетьман, як і Московське правительство, вважав необхідним укріпити Київ, тим паче, що наближався кінець тринадцяти-літній умові (в Андрусові 1667 р.) між Москвою та Польщею. Зерникавові було доручено виробити план оборони Київа від сильного ворога, й той виготовив плани укріпленого лагеря (табора), форпостів, підкопів, чи підземних мин, та ин. Ці проекти оказа-

---

8) Стародубським полковником в 1680-1685 рр. був син гетьмана Самойловича Симеон, що в травні 1685 р. вмер (Лазаревскій Ал., „Описаніе Старой Малороссіи", т. I, 21-25).

лися не потрібними, бо весною 1681 р. було підписано Бахчисарайську умову. Зерникав був прихильником боротьби християн з турками, мріяв про знищення Туреччини, й тому згода з Кримом йому не подобалася. Все таки він вироблював всякі проекти на випадок війни й виготовив плани кількох кріпостей „по голандському способу й новому методу". По-за службовими обовьязками Зерникав присвячував багато часу літературній роботі: писав нові трактати, давав остаточну редакцію старим та переписував їх, про все це він говорить в своїх записках. Тепер він написав трактат „про викорінення турок", виготовив два примірники трактата про антихриста, остаточно редагував свої трактати „De processione Spiritus Sancti a solo Patre", виправив працю про будову кріпостей, в 8-ми книгах; зробив виборку (з ріжних ієзуїтських риторок) всякого рода промов та віршів на ріжні випадки життя, на привітання, зустріч гостей та ин. Зерникав помітив інтерес до таких річей, „необхидних"—як він каже, „деб я не жив, а особливо в Москві". На свято Успіння Божої Матері Зерникав двічі їздив до Київа й зійшовся з Печерськими отцями. З них, можна думати, найбільш прихильно ставився до ученого чужинця Варлаам Ясинський, що, за слабістью Іннокентія Гізеля в 1680-83 рр., був намістником Печерської Лаври, з 1683 р. її Архимандритом, а потім і Митрополитом Київським (1690-1707). Варлаам Ясинський намовляв Зерникава йти в монахи. Та в нього були свої плани; він мав намір оженитися, для свого забезпечення й зміцнення свого суспільного становища, з дочкою когось з козацької старшини, в чому й гетьман виявляв охоту допомогти йому; найбільше ж він мріяв про Москву. Йому здавалося, що там він матиме краще становище, ніж на Україні, й тому Москва сильно тягла його до себе, хоч Зерникав і зробив спостереження, що „московити не поважають чужинців та вчених і думають, що самі в силах зробити те, що зроблять останні". Він покладався на свій хист та знання військових справ, а потім на прихильного до чужинців царя Ѳеодора Олексійовича. Смерть останнього засмутила Зерникава, бо „від царя-отрока" (Петра) не можна було сподіватися чогось, бо його відношення до чужинців і вчених були невідомі.

Мріючи про Москву, Зерникав сам не наважувався про-

сити Самойловича, щоб той відпустив його в Москву, а хотів добитися такого дозволу від гетьмана через когось „з Київських отців". Щоб мати їх на своїй стороні, Зерникав старався їм догождати; для того готовив для них один примірник трактатів „De processione Spiritus Sancti" й „по усиленной просьбѣ" їх роспочав писати проти ієзуїта Рутки.

На початку 1683 р. гетьман Самойлович відпустив Адама Зерникава в Москву. 18 січня він виїхав з Батурина, а 6-го лютого був у Москві. Та предмет його давних, юнацьких ще, мрій приніс Зерникаві тільки розчарування. Ознайомившися з місцевими обставинами, він рішив вернутися на Україну й 14-го березня покинув Москву. З автобіографичних записок Зерникава бачимо, що він не зустрів у Москві того, на що сподівався. „Я сподівався"—пише наш Зерникав,—„що московити, як тільки побачать мене, захотять затримати мене, та цього не було". Запитали лише меж иншим, чи не хоче залишитися в Москві, справді ж давали йому й положення непоказне, й малу платню. Придивившися до обставин в Москві, Зерникав побачив, що тут він буде „рабом многих", „попихачем (translatorem)", платню матиме невелику, без надії на подвищення та якесь впливове значіння, бо вони (московити) не дозволяють чужинцям ставати вище своїх і не допускають їх в раду. „Вони гордують над тими, хто не походить з визначних родин, учених не люблять, творять партії". Втримувало Зерникава й незнання мови, а головне те, що царь (Петро) був занадто молодий, що Зерникав не мав протекції серед боярських впливових родин. „Вони тішилися миром, їм не було потреби думати про воєнні справи та, в наслідок недоброго звичаю, не дбали про воєнне мистецтво (технику)". Зерникав вбачав волю Божу на те, що б оставатися йому на Україні, а тому й вернувся до Батурина. Перед виїздом з Москви він дістав до 90 талярів [9]).

Виїхавши з Москви 14 березня, він 24 вже був в Батурині й роспочав свою звичайну працю. На протязі літніх місяців Зерникав їздив разом з гетьманом до Глухова, Прилуки та Київа. 21-го квітня 1683 р. він закончив свою полемичну працю проти Рутки. Нею він був, очевидно, задово-

---

[9]) „Тр. К. Д. Акад.", 1860 р., т. 3, 196-197.

лений, бо з приводу закінчення її він писав у своїх записках: „Невимовно дякую Богові за цю Його ласку, за дарування здоровья та засобів, з якими я закінчив ту справу". Як і перед тим, він пробує розрішити важне для нього питання, як йому далі жити: чи піти в чернці, чи жениться? Тепер він визнає себе нездібним до чернечого життя, а твердо рішив, за порадою свого батуринського духовника, одружитися. Йому переказували, що чернігівський полковник Василь Борковський [10]) хоче віддати за нього двоюродну сестру своєї жінки. Зерникав зібрав про неї відомости; виявилося, що та дівчина небагатого й простого роду. Гетьман ніби то співчував такому шлюбові, й через те Зерникав мав намір одружитися з родичкою Борковського, коли той погодиться прийняти Зерникава за сина (у Борковського не було дітей), а родичку віддасть, як свою рідну дочку, й дасть згоду, щоб молоді жили не в Чернигові, а в Батурині. На инших умовах Зерникав не думав женитися. „Убогої брати я не хотів, бо чим будемо втримуватися? де знайдемо пристановище в лиху годину?"—так міркував собі наш Адам Зерникав. Та з планів його нічого не вийшло. Борковський заявив, що за родичкою своєї жінки нічого не дасть, а гетьман не співчував такому шлюбові. Така невдача пригнітила Зерникава, він був цілком дезоріентований, почуває потребу „порозмовляти з київськими отцями". 2-го вересня гетьман Самойлович поїхав до Київа, з ним їде й Зерникав, а 21-го вертається до Батурина [11]).

На цьому вриваються власноручні записки Адама Зерникава, й далі ми не маємо вже відомостей про нього. Що сталося з ним, яка доля спіткала його далі, нам невідомо з певністю, зосталися тільки якісь суперечливі звістки. З наведеного вище бачимо, що Зерникав стояв близько до геть-

---

10) Василь Борковський потім був генеральним обозним. Зерникав про нього каже, що він був бездітним. З доноса Кочубея на Мазепу знаємо, що після Борковського зосталося два не повнолітних хлопці (Костомаровъ, Собр. сочин., кн. VI, 597). В Спасо-Преображенському соборі в Чернигові збереглися пожертвовані ним в 1683, 1685, і 1687 рр. Євангеліє та два потіри (Филаретъ, Истор.-Статист. описаніе Черниг. епархіи, кн. V, 25-27). В написах на цих предметах він сам себе називає „Дунинъ-Борковскій".

11) „Тр. К. Д. Акад.", 1860 р., кн. 3, 197-200.

BIBLIOTEKA NARODOWA BN

мана Івана Самойловича й, можливо, звязав свою долю з долею останнього, а відомо добре, що сталося з Самойловичем. На початку 1686 р. дійшло до порозуміння поміж Москвою та Річью Посполитою: в квітні цього року було підписано в Москві т. зв. „вічний мир", або умову Гржимультовського, на підставі якої Річь Посполита й Москва припиняли свої довголітні суперечки й спільно, як члени священної ліги проти Турок, повинні були провадити наступ на Крим та Туреччину. В силу цього договора, Москва й Україна підготовляються до походу на Крим, а весною 1687 р. роспочинають самий похід. Відомо, що цей, перший, похід їх на Крим кінчився невдало. Московсько-українські сили опинилися в тяжких зовнішних умовах, понесли великі втрати й, дійшовши до Перекопу, вернулися назад. Винуватим визнано було не головного начальника військ, князя В. В. Голіцина, а гетьмана Самойловича, занадто непопулярного серед українського козацтва й всього населення. В літі 1687 р. його було скинуто з гетьманства й вислано в Сібір. На його місце гетьманом вибрано Івана Мазепу. Мимоволі навьязується думка, чи не приятельськими відносинами поміж Самойловичем і Зерникавом треба пояснювати той факт, що так мало знаємо про життя останнього на Україні після 1683 р. Для категоричного твердження одначе не маємо ніяких підстав. Автор „життя" Зерникава й видавець його трактатів не знає нічого певного про долю його від того часу, як Зерникав написав головні свої богословські праці. Згадавши кілька разів про власноручні записки Зерникава про своє життя та подорожи, які він називає то „щоденником" (стр. 3), то просто „оповіданням" (стр. 16), той же видавець свідчить, що Адам Зерникав їх „до кінця не довів, чи не міг довести", а тому й „ми"—говорить він —„нічого вірогідного про ці моменти життя його сказати не можемо". Видавцеві відомі тільки „непровірені чутки", що на-при кінці свого життя Адам Зерникав прийняв монашество, але де? Одна версія твердила, що в Крупицькому монастирі, в Батурині, а друга—в Київо-Печерській Лаврі [12]). Здається, вірогідною треба вважати першу версію, за яку стоїть Архиєпископ Филарет Гумилевський. Йому відомо бу-

[12]) Переклад Б. Давидовича, т. I, стр. 16.

ло рукописне „житіе“ Св. Димитрія Ростовського, що свого часу був ігуменом Крупицького монастиря. Анонимний автор згаданого рукопису, говорячи про час ігуменства Св. Димитрія в Батуринському монастирі, зауважує: „Идѣже за его игуменствомъ преставися парижскій учитель Адамъ Зерникав“ [13]). З діаріуша Св. Димитрія відомо, що ігуменом Батуринського монастиря він був двічі—перший раз від лютого 1682 року до 26 жовтня року 1683-го, а вдруге—від лютого 1686 р. до 14 лютого 1692 року. Тому, що в 1682-83 р.р. Зерникав був ще на гетьманській службі, смерть його відносять до другого ігуменства Св. Димитрія, й роком смерти Зерникава вважають 1691 рік. Приблизно до того самого року смерть Зерникава відносить і Феофан Прокопович, коли в 1713 р. писав, що Адам Зерникав вмер „у нас в Малії Росії (се б то в Гетьманщині) літ коло двадцяти перед тим“ [14]). Видавець трактатів Зерникава „De processione Spiritus Sancti a solo Patre“..., які вийшли з друку в 1774 р., говорить у передмові до І тому, що автобіографичні замітки про життя та подорожі його, на підставі яких він, видавець, склав „життя“ Зерникава, знайдено в бібліотеці Київо-Софійського собора „через вісімдесят літ після смерти“ Зерникава [15]) Якщо справді Феофан Прокопович писав це в 1713 р., а рукописні замітки Зерникава знайдено перед самим виданням його трактатів, то обидві вказівки пристосовують смерть Адама Зерникава приблизно до показанного вище часу. В історичній літературі звичайно вважають роком його смерти 1691 рік [16]). Все таки треба зазначити, що, коли Адам Зерникав помер в Крупицькому монастирі, в Батурині, за ігуменства Св. Димитрія (Савича), — то зовсім не зрозуміло, чому останній не згадує в своїх „Дневныхъ запискахъ“ про смерть такої визначної людини й такого великого свого часу ученого, як Адам Зерникав. Цей факт ніби то свід-

---

13) Филаретъ, Ист. Русск. церкви, ч. IV, 98, прим. (видан. 1862 р.).

14) Филаретъ, Обзоръ русской духовной литературы (Харьковъ, 1859 г.), стр. 294.

15) Переклад Давидовича, т. І, стр. 3.

16) Филаретъ, Ист. Рус. Цер., IV, 99, прим.—Шляпкинъ И., Св. Димитрій Ростовскій, стр. 246, прим. 1-ша.

чить проти того, що Зерникав помер в Крупицькому монастирі [17]).

II.

Мало знаємо про життя Зерникава; не багато відомо нам і про літературну діяльность його. В своїх автобіографичних записках Зерникав згадує про свої військово-технічні, політичні та богословські праці. Та, на підставі приступних нам матеріалів, ми нічого не можемо сказати про перші з них, знаймо й можемо говорити тільки про його автобіографію та богословські трактати, праці-ж військово-технічні та політичні, очевидно, загинули, а, може, в ліпшому випадкові, залишаються десь в архивах невідомими для вченого світа. Через те й огляд літературної діяльности Зерникава доводиться обмежити тільки відомостями про полемичний твір його проти ієзуїта Феофила Рутки, про його автобіографію та девятнадцать трактатів „De processione Spiritus Sancti a solo Patre".

Що-до трактата проти Рутки, то його написано, як вже згадувалося, в 1682 і 1683 роках; про закінчення цеї праці сам Адам Зерникав так пише: „Нарешті за допомогою Божою 21 квітня (1683) закінчив я свій твір проти Рутки. Несказанно дякую Богові за цю Його ласку, за даровання здоровья та засобів, з якими я перевів цю справу [18]). Ієзуїт Феофил Рутка походив з православних, був „попович з Броварів" [19]) (коло Київа), й написав проти Православних твір про походження Св. Духа від Отца й Сина. Ось проти зазначеного Рутки, з доручення київських „старцев", Зерникав і написав свою працю в оборону православної науки про походження Св. Духа від одного тільки Отця [20]). Руко-

[17]) Видавець трактатів Зерникава дає зрозуміти, що нашому вченому на Україні жилося недобре. Він говорить так на підставі заяв Феофана Прокоповича, який, покликаючися на оповідання сучасників Зерникава, пише, що Зерникава, „найбільш учену людину з тих, що памьятає історія", за його життя „не тільки мало цінили, а навіть піддавали насмішкам". Видавець дає зрозуміти, що Зерникав жив в лихих матеріальних обставинах (Переклад Б. Давидовича, т. I, 1—3).

[18]) „Тр. К. Д. Акад.", 1860 р., кн. III, 198-199.

[19]) Петровъ Н., Описаніе рукописныхъ собраній..., вып. III, 233, № 544.

[20]) Ще в 1680 р. Зерникав виготовив трактат, в якому спростовував „всі докази Ціховського (Cichovii) що до походження Св. Духа".— „Тр. К. Д. Акад.", 1860 р., кн. III, 186.

пис згаданого твору в 1770-х роках ще переховувався в бібліотеці Київо-Софійського собора[21]). Що сталося з ним потім, нічого з певністю сказати не можна. Невиключено, що ним являється той самий рукопис, про який подає відомости акад. Мик. Петров у III вип. свого „Описанія рукописныхъ собраній...", стр. 233, № 544. Далеко більше маємо звісток про „життя" Адама Зерникава. З того, що знаємо про нього, можна бачити, що то по части автобіографичні замітки, а по части діаріуш (щоденник) Зерникава, писаний у Батурині. Як свідчить видавець трактатів Зерникава, це нарис життя та подорожів його; знайдено його в бібліотеці Київо-Софійського собора через вісімдесят літ після смерти автора. В оригиналі де-які місця настільки зіпсувалися під впливом часу, що їх вже не можливо було прочитати. Місцями автор говорив про такі „події, що не мають загальної цікавости". Тому то й складений видавцем нарис життя Зерникава не передає всього змісту рукопису. До всього иншого треба додати, що записки доведено тільки до 21-го вересня 1683 р.[22]). Коли звернемося до III вип. „Описанія рукописныхъ собраній, находящихся въ г. Кіевѣ" (Москва, 1904), Мик. Петрова, то побачимо, що „життя" Зерникава збереглося аж до XX ст. в тій самій бібліотеці Софійського собора. Воно має такий заголовок (даний не самим автором його): „Vita Zernikavii per ipsum conscripta sed nondum ad finem perducta (perducta usque 21 sept. 1683 anno). Hoc exemplar, non una manu scriptum, videtur esse ex originali perscriptum tempore recentiori (forsitam jussu metropolitae Samuelis); vide notata ad finem". Такий заголовок дав протоієрей І. М. Скворцов († 1863). Рукопис № 4 на 20 аркушах і походить з другої половини XVIII ст. Так свідчить акад. Мик. Петров[23]) і для докладнійшого ознайомлення з змістом згаданої „Vitae" відсилає до „Трудовъ Кіевской Духовной Академіи" за 1860 р., де в 3-му томові вміщено ано-

---

21) „Tractatus theologici orthodoxi" в перекладі Б. Давидовича, т. I, 16.

22) Росийс. переклад, т. I, 3 і 15—16.

23) „Описаніе рукописныхъ собран., находящ. въ г. Кіевѣ", вып. III, стр. 208, № 490.

нимну статтю: „Адамъ Зерникавъ (описаніе рукописи, содержащей въ себѣ автобіографію его)". Про самий рукопис анонимний автор показаної статті говорить не багато; за те він докладно передає зміст його—частину (до прибуття Зерникава в Чернигів) коротко, в загальних рисах, а частину (відомости про життя його на Україні)—цілком текст в перекладі на російську мову. Вартість цеї передачи змісту рукопису полягає в тім, що анонимний автор подає точні хронологичні дати (день, місяць і рік) та назви тих міст, які відвідував Адам Зерникав. Меж тим кенігсбергський видавець трактатів Зерникава в поданому ним нарисі життя його все це викинув. Завдяки цьому, при відсутности латинського текста автобіографії, згадана стаття „Трудовъ Кіев. Дух. Акад." має надзвичайно важне значіння для біографії Зернакава.

З усіх праць Адама Зерникава найбільш відомим являється твір про походження Св. Духа від Одного тільки Отця, той твір, про який Феофан Прокопович говорить, що він повний такої вчености, що нічого більшого не зосталося сказати по данному питанню, рішуче нічого иншого бажати[24]). Праця складається з девятнадцяти трактатів, з яких перші сім переважно дають історичний огляд питання, а останні містять росправи догматично-полемичного характера; до них додано росправу Марка Ефеського, відомого оборонця Православія на Флорентійському соборі 1439 року. Для цих трактатів Адам Зерникав використав той багатий матеріал, що зібрав в ріжних бібліотеках заходу. Мова трактатів була латинська, прекрасно знайома й представникам українського громадянства, бо вона була викладовою в Київо-Могилянській колєгії. На жаль, цінна й зразкова праця Адама Зерникава, з невідомих причин, свого часу не була надрукована, й довго зоставалася в рукопису. Тільки в 1774-1775 р. р. Самуїл Мислављский, Єпископ Крутицький (а пізніше — 1783-1796 р. р. митрополит Київський) видав її в Кенігсберзі. Титул книги такий: „Tractatus theologici orthodoxi de processione Spiritus Sancti a solo Patre, elaborati auctore Adamo Zoernikav, Baturini in Parva Russia anno 1682. Pars I et II. Regimonti, 1774-1775. З таким самим

---

24) Російський переклад Б. Давидовича, т. I, 16.

титулом заховалися й рукописи трактатів Зерникава. Видавець тільки розбив їх на дві частини, або томи, та до першої частини додав „передмову до прихильного читача" й „життя Адама Зерникава, вельми вченого мужа, стисло викладене й подане в короткому нарисі, на підставі оповідання, яке колись власною рукою написав Адам". Завдяки таким доцільним додаткам, читач знайомиться в коротких рисах з життям та діяльністю нашого визначного богослова, тими обставинами, серед яких зьявилися оці трактати й з поглядами на них давних українських богословів, а головним чином — Ѳеофана Прокоповича († 1736) та самого видавця. Останній трактати Зерникава ставить дуже високо, захоплюється грунтовністю їх змісту та високо-науковим способом їх викладу [25]), й все таки, в інтересах об'єктивности, не відмовляється вказати на одну недостачу в них, а саме ту, що Зерникав не мав можливости користуватися ліпшими та виправленними виданнями Св. Отців, бо таких точних і добрих видань, як, наприкл., Бенедиктинські в Парижі, в часи Зерникава ще не було. „Справді, ми помітили",— пише видавець, — „що автор в багатьох випадках міг би звільнити себе від невдячної роботи, як би йому були приступні" гарні видання Св. Отців. Думку свою видавець підтвержує прикладом з 3-ої книги Св. Василія Великого проти Евномія. [26])

Завдяки кенігсбергському виданню трактатів Адама Зерникава, весь богословський світ Європи міг знайомитися з виданним твором православного богослова XVII ст.

Хоч трактати Адама Зерникава „De processione Spiritus Sancti a solo Patre" довший час зоставали недрукованими, а про те вони були відомі київським богословам мало не від часу їх написання: їх знали й використовували. В бібліотеці Київо-Софійського собора переховується рукопис-частина курсу богословія, який читав в Київському колегіумі Стефан Яворський († 1722) 1695-1697 рр. На рукопису, на початку його, написано: Hoc opus theologicum scriptum est anno Domini 1696, finitum anno Domini 1697, mense Julo 13. Серед ріжних трактатів, вміщених в зазначенному рукопису, маємо:

---

25) Див. переклад. Б. Давидовича, т. I, 5-6.
26) Ibid., т. I, 6.

„Contraversia contra Romanos de processione Spiritus Sancti", а до того додано виписки з трактатів Адама Зерникава [27]). З цього видно, що Стефан Яворський був ознайомленний з твором Зерникава ще тоді, коли був професором Київсько-Могилянського колегіума. Вже згадувалося про те, що другий знаменитий київський учений Феофан Прокопович високо цінив працю Зерникава. Він мав під руками й користувався примірниками, писаними самим автором наших знаменитих трактатів. Латинські списки їх збільшувалися й були росповсюджені в немалій кількости серед нашого громадянства. Акад. М. Петров подає опис кількох примірників, що зберігаються до наших часів в київських бібліотеках. Так, крім виписок з цих трактатів в курсі богословія Стефана Яворського, маємо два списки початку XVIII ст.—один in 8⁰, на 652 стор. з написом в кінці — „Semen Semigановскій", а другий in folio, на 732 стор. [28]). Од половины XVIII ст., правдоподібно, від 1749 р., маємо список трактатів Зерникава, зроблений 35 студентами Академії для київського митрополита Тимофея Щербацького. Це рукопис in 4⁰, 4+651 картка, складається з 82 зшитків. На кожному зшиткові бачимо підписи тих студентів, що переписували рукопис. Де-які імена відкраяно інтролігатором, багато ж збереглося, й серед них находимо імя українського філософа Гр. Сковороди, піздніїшого видавця трактатів Самуїла Мислáвського та ин. Що рукопис належав митрополитові Тимофею, видно з напису на ньому: „Ad numerum librorum Kijovo-Cathedralis Bibliothecae iste liber applicatus ab illustrissimo Metropolita Kijoviensi Timotheo Szerbacki" [29]).

В церковно-археологичному музеї Київської Духовної Академії знаходиться три рукописних примірники трактатів Зерникава в латинській мові. Два з них мають вже нераз наведений заголовок: „Tractatus theologici orthodoxi..." і т. д.,

---

[27]) Петровъ Н., Описаніе рукописныхъ собраній, находящихся въ г. Кіавѣ, вып. II, стр. 51, № 149.

[28]) Петровъ Н., Описаніе рукописныхъ собраній, находящихся въ г. Кіевѣ, вып. II, Москва, 1897, стр. 48-49, №№ 137-138.

[29]) Петровъ Н., Описаніе рукописн. собр., находящихся въ г. Кіевѣ, вып. III, Москва, 1904, стр. 208, № 489. — „Труды Кіев. Дух. Акад.", 1902 р., № 12, стр. 590, стаття. Н. Петрова: „Первый (малороссійскій) періодъ жизни и научно-философскаго развитія Григорія Сковороды"

третій-же трохи змінений: „Adam Zoernikaw XIX traktatus de processione Spiritus Sancti a solo Patre," до того додано відомости „про автора (Зерникава) мало чи не Феофана Прокоповича". Кінець в третьому примірникові писано тою самою рукою, яка переписувала й риторику Феофана Прокоповича 1706 р. Перший примірник в аркуш, в 1042 стор., без заголовного аркуша та оглаву. Рукопис належав колись іеремонахові Парфенію С., а в бібліотеку Духов. Академії перейшов від смоленського єпископа Димитрія Устимовича († 1805 р.). Другий примірник має 602 стор. формата аркуша, рукопис XVIII ст. Нарешті третій примірник в 4-ту частину аркуша, в 1058 стор.; до бібліотеки Київської Академії його передав 15 листопада 1783 р. київськой митрополит Гавриїл Кременецький († 1785) [30]).

Що трактати Адама Зерникава знаходили собі читачів серед православного християнства, про те свідчать переклади їх на грецьку та російську мову. На грецьку мову переклав їх бувший архиєпископ Словенський і Херсонський Евгеній Булгаріс. Коля в 1775 р. з бувших запорожських володінь утворено було окрему єпархію, то її було доручено цьому ученому грекові, з наданням йому титула архиєпископа [31]). Та на цій катедрі Евгеній пробув недовго: в 1779 р. він пішов „на покой" й осів в Петербурзі, в Олександро-Невській лаврі, де й жив до самої смерти (2 травня 1806 р.). Час свій присвятив тут він науковій праці; меж иншим тут він зробив в 1796 р. переклад на грецьку мову трактатів „De processione Spiritus Sancti a solo Patre"... Примірник цього перекладу, писаний власноручно архиєп. Евгенієм. переховувався в бібліотеці Петербургської Духовної Академії й мав такий титул: „Ἀδὰμ Ζοιρνικαβίου περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς". В 1797 році Російська Академія Наук видруковала грецький переклад Евгенія Булгаріса,

---

30) Петровъ, Н. Описаніе рукописей церковно-археологическаго музея при Кіевской духовной Академіи, Кіевъ, 1874 (вид. I-ше), стр. 53-54, №№ 122-124.

31) Херсона в 1775 р. ще не істнувало, а Славянськом названо бувшу Запорожську Січ на Підпільній, що після недовгого часу стала називатися селом Покровським. Місцем перебування Архиєп. Евгенія тимчасово було призначено Хрестовоздвиженський монастирь у Полтаві.

в двох томах. До свого перекладу вчений Архиєпископ-грек додав багато приміток та доповнень [32]). Серед його додатків „Πρόλογος“ (передмова) настільки цікава, що її можна зустрічати в російських рукописах початку XIX ст. Так, російський переклад тої передмови знаходиться в рукописному збірникові митрополита Евгенія Болховитинова († 1837 р.).[33])

Та далеко більше звертали уваги на твір Зерникава наші Київські, а за ними й Московські вчені. Наскільки відомо, велику вартість за ним визнавав Феофан Прокопович, що в часі свого ректорування в Київській Академії (1711-1716 рр.) користувався ним з власноручного рукопису самого Адама Зерникава. Коли Прокопович став єпископом псковським (1718 р.) і близькою до царя Петра людиною, то зацікавив трактатами Зерникава вищі російські духовні сфери. В 1718 р. Петро наказав митрополитові Іоасафу Кроковському (1707-1718 рр.) вислати згаданий рукопис до Петербурга [34]). Арешт митрополита Іоасафа (в ночі з 3-го на 4-те липня 1718 р.) в справі царевича Олексія Петровича помішав йому, митрополитові, виконати царське роспорядження, бо незабаром після того його було повторено на імя адміністратора митрополії Григорія Гошкевича. Про те рукопису чомусь не було вислано [35]). Та, мабуть, рукопис все таки до Петербурга попав: в 1728 р. трактати Зерникава вже було перекладено на російську мову. Наказом своїм од 26 листопада 1728 р. Св. Синод, що саме тоді перебував у Москві, требував вислати з Петербурга переклад „з латинської книги Адама Зерникава про походження Св. Духа від Одного Отця“; в тому-ж наказі говорилося, що переклад „писанъ бѣлорусскимъ письмомъ“, містить в собі тринадцять трактатів Зерникава, а ввесь рукопис має 51 зшиток. З документів синодального архива видно (справа 2 березня 1725 р.), що рукопис цей прийнято від архимандрита Чудова монастиря в Москві Феофила Кроликова, якому посилалося для закінчення перекладу всіх девятнадцяти трактатів Зерникава. Очевидно, архимандрит Феофил Кроликов перекладу не за-

32) Родосскій Ал., Описаніе 432-х рукописей..., „№ 146, стр. 174-75.

33) Петровъ Н., Описаніе рукописн. собран., находящ. въ г. Кіевѣ, вып. III, 191, (л. 64-71).

34) Російський переклад Б. Давидовича, т. I, стр. 7.

35) Родосскій А., „Описаніе 432-хъ рукописей“..., 176-177.

кончив, бо 5 грудня 1728 р. переслано тільки згадані 13 трактатів. Вираз „письмомъ бѣлорусскимъ“ ще не дає підстави думати, що трактати було перекладено на мову білоруську. З опублікованих вже документів „приказа Малыя Россіи“, видно, що московські „дьяки“ XVII ст. називали білоруським письмом папери, що надходили з України, власно з Гетьманщини.

Це перший відомий нам зразок перекладу трактатів Адама Зерникава „на русскій языкъ“. Далі йдуть інші переклади. Так, в бібліотеці Київської духовної семинарії зберігся рукопис в 681 аркуш, що містить в собі український переклад твору Зерникава. Титул рукопису такий: „Трактаты православные богословскіе о похожденію Святаго Духа отъ Единаго Отца, составленные трудомъ автора Адама Зерникавы въ Батуринѣ лѣта Господня 1682. Переводъ съ латинскаго на россійскій языкъ“ зроблено 1752 р., „за благословеніемъ высокопреподобнѣйшаго господина отца Луки Бѣлоусовича, святыя Кіево-Печерскія Лавры намѣстника“. Переклад цей роблено „чрезъ недостойнаго и всенижайшаго послушника святыя Печерскія Лавры, Василія Добранскаго февраля отъ 9 дня“. В цьому перекладі брав участь і „Григорій Малѣновскій“. На 24-ій картці рукопису читаємо: „Року 1754, мѣсяца февраля дня 21, сію книгу привезено мнѣ з богоспасаемаго града Кіева священноіереемъ Ѳеодоромъ Бубновскимъ; даровалъ ея пречестны іеромонахъ Копенскій котори Богомъ спасается на дальни пещерѣ. И даровал ея мнѣ, священноіерею Евстафію Пашутѣ, презвитеру Лодижанскому“ [36]).

Хоч в титулі й читаємо, що це переклад на „россійскій языкъ“, справді-ж то не російська мова, а власне українська, се б то та, якою писали наші київські вчені першої половини XVIII ст.

Князь Гр. Потьомкин, що завжди цікавився релігійними та церковними справами, звернув увагу на наші трактати Зерникава й, коли був Новоросійським генерал-губернатором, доручив перекласти їх на російську мову. Переклад робив колежський секретарь Бистрицький. З листа правителя

---

36) Петровъ, Н. Описаніе рукописныхъ собраній, находящихся въ г. Кіевѣ, вып. I, Москва, 1892, № 184, стр. 258.

Катеринославського намістництва Ів. М. Синельникова, від 8 грудня 1784 р., видно, що Бистрицький мав ордер Потьомкина „о поспѣшном преложеніи на россійскій языкъ книги Адама Зерникавы", й що той переклад вже був „оконченный въ чернѣ" [37]). Переклад Бистрицького до друку не попав, і доля його нам невідома.

В Київо-Печерській Лаврі зберегалося два рукописи перекладу трактатів Зерникава, кінця XVIII ст. Один з них має довгий заголовок: „Книга Адама Зерникава о исхожденіи Святого Духа отъ Одного Отца". З заголовку видно, що книгу перекладено „съ латинскаго языка на россійскій Кіево-Печерской Лавры учеными монахами, подъ непосредственнымъ смотреніемъ и исправленіемъ тоя-же Лавры соборнаго старца, Ближнихъ Пещеръ блюстителя, іеромонаха Іеронима Концевича". Рукопис in folio, в 609 аркушів. В рукопису знаходимо й відозву про твір Зерникава, яку згаданий вище архиєп. Евгеній Булгаріс подавав цариці Катерині в квітні 1795 року [38]). Другий рукопис in folio, на 761 аркушах, містить в собі переклад трактатів, тільки без відозви архиєп. Евгенія [39]). Це, мабуть, той самий переклад київських монахів кінця XVIII ст., який невигідно характеризує Б. С. Давидович тому, що він занадто „буквальний", а його російську мову „читати далеко труднійше, ніж латинський оригинал" [40]).

Нема підстав твердити, що наведенними прикладами обмежуються спроби перекладів трактатів Зерникава на російську мову. Інші спроби зостаються поки-що невідомими в відповідній літературі. Останній, найближчий до нашого часу, переклад „De processione Spiritus Sancti a solo Patre" зроблено бувшим преподавателем Волинської Духовної Семинарії Боголюбом Степановичем Давидовичем († 1915 р.). Боголюб Давидович, що по документам називався Феофи-

---

37) „Записки Одесскаго Общества Исторіи и Древностей, т. IX, Одесса, 1875", стр. 267-268. „Письма правителя Екатеринославскаго намѣстничества Ивана Максимовича Синельникова правителю канцеляріи для доклада свѣтлѣйш. князю Г. А. Потемкину-Таврическому".

38) Петровъ, Н. Опис. рукопис. собр., наход. въ г. Кіевѣ, вып. II, Москва, 1897, стр. 49, № 139.

39) Ibid, вып. II, стр. 49, № 140.

40) Передмова до російського перекладу трактатів, т. I, стр. VIII.

лом, а звичайно, як свідчать його бувші учні[41]), називав себе Боголюбом,—походив з Волині, був сином священника; середню освіту добув у Волинській семинарії, а з філософичного класу поступив на історично-філологичний факультет Петербурського Університету. По закінченню Університету де-який час служив у Міністерстві юстиції, а в 1880 р. вступив на службу в Кременецьку духовну школу; з 1881 р. до самої смерти викладав у Волинській семинарії (свіцьку) історію та французську мову[42]). Як заявляє сам Бог. Давидович, думку про переклад трактатів Зерникава подав волинський архиєпископ Модест Стрільбицький (1889-1902), бо вважав твір Зерникава потребним для православного духовенства. Той же самий архиєпископ підтримував перекладчика в його роботі[43]). Спочатку було перекладено першу частину трактатів. Завдяки матеріальній допомозі Почаївської Лаври, цю частину було надруковано в лаврській друкарні в 1902 р. під таким заголовком: „Церковно-богословскія изслѣдованія объ исхожденіи Святаго Духа отъ Одного только Отца, Адама Зерникава". Переводъ съ латинскаго подъ редакціею Б. Давидовича. Томъ I, Почаевъ, 1902, стр. XI+604+11, in 8°. В першому томі вміщено складені видавцем латинського тексту (в 1774 р.) передмову й „життя" Адама Зерникава та перших сім трактатів. Переклад т. I зроблено Б. Давидовичем при участи преподавателів Волинської семинарії Г. Я. Крижановського та С. П. Новоселецького, але більша частина праці лягла на Б. Давидовича, якому належить загальна редакція перекладу та примітки до нього[44]). Він же написав і вступну статтю до перекладу (стр. I-XI), де подає короткі відомости про Адама Зерникава, його трактати й вияснює значіння їх та мотиви й обставини перекладу. Переклад VIII-XIX трактатів дає зміст другому томові, що вийшов 1906 р. в Житомирі, під тим самим за-

---

41) Покликуюся на протопресвитера Тер. Теодоровича, протоієрея Дав. Бичковського та Єв. Юр. Саковича, що зараз перебувають в Варшаві.

42) Теодоровичъ, Н. „Волынская Духовная Семинарія..., Почаевъ, 1901", стр. 714 і 887.

43) Рос. переклад Б. Давидовича, т. I, стр. VIII. Порівн. „Холмско-Варшавскій Епархіальный Вѣстникъ", 1903 р., № 6, стр. 74.

44) Ibid, т. I, стр. XI.

головком (III+I—621+I—XVII+II стор.). Над ним працював сам Б. Давидович, а до перекладу додав коротеньку передмову (I-III стр.) та покажчик імен особових (I-XVII стор.). Другий том присвячено волинському єпископові Антонію Храповицькому, а це дає підставу думати, що останній допоміг матеріальній стороні видання другого тома. При неможливости достати кенігсбергське видання трактатів Адама Зерникава, російський переклад їх Б. С. Давидовича робить доступним для читачів цей визначний памьятник православної богословської думки кінця XVII ст.

BIBLIOTEKA NARODOWA BN

BN
BIBLIOTEKA NARODOWA
419358

Biblioteka Narodowa
Warszawa
30001005419173